

**بازارچه های مرزی در ایران و جهان؛
راهکارهایی برای بهبود کارآمدی
بازارچه ها و اثرگذاری در اقتصاد
کشور**

معاونت بررسی های اقتصادی
اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی تهران

بازارچه های مرزی در ایران و جهان؛ راهکارهایی برای بهبود کارآمدی بازارچه ها و اثرگذاری در اقتصاد کشور

معاونت بررسی های اقتصادی
اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی تهران

مهر ۱۴۰۳

از طریق پست الکترونیکی زیر می توانید پیشنهادهای و نظرات اصلاحی خود را به واحد مربوطه منعکس کنید:

Economic_research@tccim.ir

مواضع این گزارش، الزاماً مواضع اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی تهران نیست.

استفاده از مطالب این گزارش با ذکر منبع بلامانع است.

Global and Iranian Border Markets: Strategic Solutions for Boosting Efficiency and Driving Economic Impact

Border markets have always played a role far beyond being mere trading posts. They serve as dynamic intersections where cultures blend, economies meet, and cross-border cooperation flourishes. These markets foster not only the exchange of goods and services but also enable deeper social and cultural ties between communities on both sides of the border, creating a shared sense of identity and mutual economic prosperity. Successful examples of this model can be seen in countries like the United States and Mexico, where border markets have not only revitalized local economies but have also strengthened economic integration and cooperation between the two nations. Cities like Tijuana and San Diego stand as testament to how such markets can evolve into thriving commercial hubs that generate modern infrastructure, economic security, and substantial employment opportunities.

Even in politically sensitive regions, border markets act as stabilizing agents, maintaining their role as essential economic arteries. The Caucasus region, for instance, has managed to keep its border markets operational and commercially active, despite enduring political frictions. Similarly, in Afghanistan, a country burdened with weak trade infrastructure and ongoing conflict, border markets have emerged as the primary channels for economic activity, linking the nation to its neighbors and ensuring the survival of local communities. These markets serve as vital lifelines, providing access to goods and sustaining countless families through essential trade and commerce.

In Iran, the strategic potential of its border markets is undeniable. With its expansive borders touching multiple countries, these markets could serve as powerful engines of economic growth and regional connectivity. From the bustling frontiers in the northwest to the strategic southeastern crossings, each border market has the capacity to transform its surrounding areas into vibrant economic zones. Realizing this potential, however, requires comprehensive policies and a cohesive strategy. One of the foremost priorities should be the establishment of multinational trade offices staffed by representatives from neighboring countries to foster smoother trade interactions and build an atmosphere of trust. These offices would facilitate streamlined customs processes, mitigate legal discrepancies, and provide a platform for resolving commercial disputes.

Moreover, incentivizing joint investment ventures can attract much-needed capital to develop key logistical and infrastructural projects, turning these markets into strategic nodes in regional supply chains. Offering targeted tax breaks and creating specialized investment zones can make border markets more appealing to international investors. At the same time, reforming the customs system through digitalization and the adoption of smart technologies can bolster transparency and minimize illicit trading activities, thereby enhancing the overall efficiency and integrity of these border posts.

A critical component of this strategy also involves establishing modern warehousing facilities and logistical hubs through private-sector partnerships. This would enable better inventory management, reduce logistical bottlenecks, and ultimately lower operational costs for traders. Such investments can transform these border areas into competitive logistics centers that are integral to regional trade networks. Furthermore, developing tourism and hospitality infrastructure—including the creation of high-end retail centers, hotels, and recreational facilities—could draw tourists and shoppers alike, turning border markets into vibrant social and economic destinations rather than mere transit points.

Lastly, empowering local communities through specialized training programs is essential. Educating border residents and traders on modern business practices, digital commerce, and international trade regulations will not only boost their productivity but also prepare them to capitalize on new economic opportunities. These capacity-building initiatives will enable local entrepreneurs to effectively compete in regional and global markets, contributing to sustainable growth and prosperity.

By implementing these initiatives, Iran's border markets could evolve into dynamic hubs of economic and social interaction, driving not only national growth but also fostering deeper regional cooperation. The recommendations provided in this framework, with a focus on modern infrastructure, multinational cooperation, and community empowerment, can serve as a roadmap for transforming Iran's border regions into thriving centers of trade and development, ultimately strengthening the country's position as a pivotal player in the region's economic landscape.

فهرست مطالب

.....	خلاصه مدیریتی	۵
.....	۱. مقدمه	۶
.....	۲. اهمیت بازارچه‌های مرزی	۷
.....	۲.۱. تقویت اقتصاد محلی و کاهش وابستگی به مرکز	۷
.....	۲.۲. مزیت رقابتی و افزایش حجم تجارت قانونی	۷
.....	۲.۳. جذب سرمایه‌گذاری	۷
.....	۲.۴. افزایش ظرفیت صادرات و ارزآوری	۷
.....	۲.۵. تنوع‌بخشی به اقتصاد و کاهش آسیب‌پذیری	۸
.....	۳. مبانی نظری	۸
.....	۴. نقش بازارچه‌های مرزی در تحقق اهداف توسعه تجارت و رونق اقتصادی	۹
.....	۵. ساختار بازارچه‌های مرزی	۱۰
.....	۵.۱. موقعیت جغرافیایی	۱۰
.....	۵.۲. ساختار حقوقی و اداری	۱۰
.....	۵.۳. بازیگران کلیدی	۱۰
.....	۵.۴. نوع کالاهای مبادله‌شده	۱۱
.....	۵.۵. نقش اجتماعی و اقتصادی	۱۱
.....	۶. تجربه سایر کشورها در بهره‌برداری از بازارچه‌های مرزی	۱۱
.....	۷. بازارچه‌های مرزی ایران	۱۵
.....	۸. جمع‌بندی و توصیه‌های سیاستی	۲۰
.....	۹. منابع	۲۴

خلاصه مدیریتی

بازارچه‌های مرزی، به عنوان نقاط تلاقی فرهنگ‌ها و اقتصادها، همواره نقشی فراتر از یک مرکز تجاری ساده ایفا کرده‌اند. این بازارچه‌ها نه تنها به تبادل کالاها و خدمات محدود نمی‌شوند، بلکه فضایی را برای تعاملات اجتماعی و فرهنگی میان مردم دو سوی مرز فراهم می‌کنند. کشورهای موفق همچون ایالات متحده و مکزیک، به خوبی از این ظرفیت بهره برده‌اند. در این کشورها، بازارچه‌های مرزی نه تنها اقتصاد مرزنشینان را رونق داده‌اند، بلکه توانسته‌اند حلقه‌های اقتصادی محکم‌تری میان دو کشور ایجاد کنند. این بازارچه‌ها به کانون‌های پویای تجاری بدل شده‌اند که به واسطه همین مبادلات، زیرساخت‌های مدرن، امنیت اقتصادی و اشتغال‌زایی بالا را به همراه آورده‌اند.

حتی در شرایط پیچیده سیاسی نیز، بازارچه‌های مرزی می‌توانند به عنوان ابزاری برای ثبات و تقویت ارتباطات عمل کنند. نمونه بارز این مسئله را می‌توان در کشورهای قفقاز مشاهده کرد، جایی که این بازارچه‌ها با وجود تنش‌های سیاسی منطقه، همچنان به عنوان مسیرهای مهم تجاری و اقتصادی فعال مانده‌اند. از سوی دیگر، در افغانستان، کشوری با زیرساخت‌های تجاری ضعیف و چالش‌های فراوان، بازارچه‌های مرزی به دلیل نبود شبکه‌های پیشرفته تجاری، به عنوان تنها نقاط اتصال اقتصادی بین این کشور و همسایگانش عمل می‌کنند. این بازارچه‌ها علاوه بر تأمین نیازهای اولیه مردم محلی، مسیرهای کلیدی برای تبادل کالا و حفظ معیشت خانواده‌های بسیاری به شمار می‌روند.

در ایران نیز، بازارچه‌های مرزی به دلیل موقعیت استراتژیک و قرارگیری در نقاط حساس جغرافیایی، پتانسیل تبدیل شدن به موتور محرک توسعه اقتصادی را دارند. از مناطق شمال غربی گرفته تا جنوب شرق، هر یک از این بازارچه‌ها می‌توانند نقشی کلیدی در تحول اقتصادی مناطق مرزی ایفا کنند. اما دستیابی به این هدف نیازمند سیاست‌گذاری‌های دقیق و منسجم است. برای دستیابی به این هدف، ضروری است که سیاست‌گذاری‌های منسجم و هماهنگ در زمینه ایجاد دفاتر تجاری چندملیتی، تشویق به سرمایه‌گذاری مشترک و توسعه زیرساخت‌های لجستیکی به کار گرفته شود. ایجاد دفاتر تجاری چندملیتی با حضور نمایندگان کشورهای همسایه می‌تواند ضمن تسهیل فرآیندهای تجاری، اعتماد تجار و سرمایه‌گذاران را افزایش دهد و زمینه‌ساز تعاملات تجاری گسترده‌تری شود. همچنین، بازطراحی سیستم گمرکی و استفاده از فناوری‌های هوشمند برای رصد و کنترل دقیق‌تر فرآیندها، باعث افزایش شفافیت و کاهش تجارت غیررسمی خواهد شد.

علاوه بر این، جذب سرمایه‌گذاری در بخش‌های زیرساختی و انبارداری از طریق همکاری‌های مشترک، می‌تواند به کاهش هزینه‌های لجستیکی و بهبود مدیریت زنجیره تأمین کمک کند. توسعه امکانات توریستی و احداث کالاهای باشگاهی نیز می‌تواند به جذب گردشگران و افزایش رونق اقتصادی مناطق مرزی منجر شود. در نهایت، آموزش تخصصی مرزنشینان و تجار محلی به منظور آشنایی با فناوری‌های نوین و قوانین بین‌المللی تجارت، از اولویت‌های کلیدی برای ارتقای توانمندی‌های محلی و استفاده بهینه از فرصت‌های تجاری است. این اقدامات می‌تواند نقشی اساسی در افزایش بهره‌وری و تبدیل بازارچه‌های مرزی به مراکز اقتصادی پویا ایفا کند.

۱. مقدمه

با توجه به ویژگی‌های مناطق روستایی، اهمیت و نقش این نواحی در توسعه ملی به یکی از اولویت‌های اصلی برنامه‌ریزان در دوران حاضر تبدیل شده است. به ویژه نواحی روستایی که در مناطق دورافتاده و مرزی قرار دارند، به دلیل محدودیت‌های دسترسی به فرصت‌ها و منافع رشد و توسعه، در وضعیت نابرابر قرار گرفته‌اند. عدم رسیدن به توسعه صنعتی و اشتغال محدود در بخش کشاورزی با تولید کم، به همراه کمبود زیرساخت‌های مناسب حمل و نقل و پایین بودن سطح رفاه و امنیت، از ویژگی‌های اقتصادی و اجتماعی این مناطق است. این مسائل منجر به مشکلاتی مانند مهاجرت، قاچاق کالا، شورش و ناامنی می‌شوند.

اقتصاد مناطق مرزی نقش مهمی در پیشرفت و توسعه اقتصادی، بهبود استانداردهای زندگی، کاهش فقر و توزیع مناسب درآمد دارد. مناطق مرزی به عنوان نقاط حساس و استراتژیک کشور، به دلیل طبیعت منزوی و غیر حاصلخیز، به ویژه در نواحی کوهستانی و بیابانی، همواره مشکلات سیاسی، اقتصادی و امنیتی برای دولت‌ها به وجود آورده‌اند.

در گذشته، مناطق مرزی به دلیل محدودیت‌های بالقوه، در زمره مناطق محروم قرار داشتند؛ اما با جهانی شدن صنعت و تجارت و تحولات نظام بین‌المللی، فرصت‌های اقتصادی مرزها بیش از پیش مورد توجه قرار گرفته و به دنبال آن، جمعیت این مناطق افزایش یافته است. این وضعیت جدید به تغییر روابط مرکز و پیرامون منجر شده و محدودیت‌های طبیعی و اقتصادی در برخی از این مناطق، به ویژه در حوزه‌های کشاورزی و صنعت، باعث تشدید نابرابری‌ها و عدم تعادل‌های منطقه‌ای شده است.

با توجه به این که ساختار اقتصادی مناطق مرزی با چالش‌هایی نظیر کمبود تنوع در فرصت‌های شغلی و اقتصادی، به ویژه برای جمعیت رو به رشد روستایی، مواجه است (حسینی، ۱۳۹۳)؛ از این رو دولت‌ها با هدف محرومیت‌زدایی، ایجاد اشتغال و نگهداشت جمعیت، زمینه‌هایی برای مبادلات بازرگانی نواحی مرزی فراهم کرده‌اند. یکی از راهکارهای کارآمد برای رونق‌بخشی به اقتصاد این مناطق، گسترش مبادلات مرزی از طریق ایجاد و تقویت بازارچه‌های قانونی و تسهیل فرآیندهای تجاری است. این بازارچه‌ها می‌توانند به افزایش مبادلات رسمی، بهره‌گیری از مزیت‌های نسبی، گسترش همکاری‌ها و توسعه بازارهای بین‌منطقه‌ای کمک کنند. همچنین، این بازارچه‌ها نقش مهمی در تثبیت قیمت‌ها، تنظیم سودهای تجاری و افزایش اشتغال و رفاه جامعه مرزنشین دارند (کامران و همکاران، ۱۳۸۸).

تاریخچه بازارچه‌های مرزی در جهان به دوران باستان برمی‌گردد، زمانی که جوامع محلی در نزدیکی مرزهای طبیعی و جغرافیایی به تبادل کالا و خدمات می‌پرداختند. در طول قرون وسطی و با شکل‌گیری کشورها و مرزهای ملی، این بازارها به نقاط مهم تجاری بین کشورها تبدیل شدند. در قرن‌های اخیر و به‌ویژه پس از انقلاب صنعتی، نقش بازارچه‌های مرزی به‌عنوان مراکز تجاری رسمی و نقاط کلیدی برای تبادلات اقتصادی بین‌المللی تقویت شد. در مناطق مختلف جهان، از جمله مرزهای اروپا، آسیای مرکزی و آمریکای شمالی، بازارچه‌های مرزی به‌عنوان ابزارهای مهمی برای تسهیل تجارت، کاهش تعرفه‌های گمرکی و تقویت اقتصادهای محلی شناخته شدند.

۲. اهمیت بازارچه‌های مرزی

بازارچه‌های مرزی نه تنها به عنوان مراکز کوچک تجاری، بلکه به عنوان موتورهای بالقوه اقتصادی برای مناطق مرزی و حتی کل کشورها عمل می‌کنند. در این بخش، نقش اقتصادی بازارچه‌های مرزی را از زوایای کمتر دیده‌شده بررسی می‌کنیم، تا روشن شود که اهمیت آن‌ها فراتر از معاملات روزمره و کالاهای ارزان‌قیمت است.

۲.۱. تقویت اقتصاد محلی و کاهش وابستگی به مرکز

در جوامع مرزی، به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه، بازارچه‌های مرزی می‌توانند به عنوان ابزارهایی برای کاهش شکاف اقتصادی بین مرکز و حاشیه عمل کنند. این بازارها به تولیدکنندگان محلی امکان می‌دهند که محصولات خود را بدون نیاز به طی مسافت‌های طولانی و هزینه‌های اضافی به فروش برسانند. این امر می‌تواند زنجیره‌های تأمین محلی را تقویت کرده و به کشاورزان، صنعتگران و کسب‌وکارهای کوچک کمک کند تا از یک بازار پایدار و پویا بهره‌مند شوند. در واقع، بازارچه‌های مرزی نه تنها به عنوان مراکز تجارت کالا، بلکه به عنوان تسهیل‌گران رشد و توسعه محلی عمل می‌کنند، که در نهایت به کاهش تمرکزگرایی اقتصادی کمک می‌کند.

۲.۲. مزیت رقابتی و افزایش حجم تجارت قانونی

بازارچه‌های مرزی می‌توانند نقش مهمی در کاهش قاچاق و افزایش حجم تجارت رسمی ایفا کنند. بسیاری از کالاهایی که در بازارچه‌های مرزی به فروش می‌رسند، ممکن است به دلیل تعرفه‌های گمرکی و مقررات پیچیده به صورت غیرقانونی وارد یا صادر شوند. ایجاد و توسعه بازارچه‌های مرزی با نظارت دقیق و تسهیل در روندهای اداری می‌تواند باعث تشویق تجارت قانونی شود. علاوه بر این، بازارچه‌های مرزی می‌توانند با ارائه کالاها با قیمت‌های رقابتی به جذب مشتریان و تجار از کشورهای همسایه کمک کنند و به تدریج سهمی بزرگ‌تر از بازار منطقه‌ای را به خود اختصاص دهند.

۲.۳. جذب سرمایه‌گذاری

یکی دیگر از جنبه‌های کلیدی بازارچه‌های مرزی، پتانسیل آن‌ها برای جذب سرمایه‌گذاری است. بازارچه‌ها می‌توانند به مراکز تولید و توزیع محصولات تبدیل شوند که این امر باعث تقویت صنایع تبدیلی محلی خواهد شد. به عنوان مثال، کشاورزی محلی که محصولات خود را به بازارچه‌های مرزی عرضه می‌کند، می‌تواند با همکاری تجار و سرمایه‌گذاران، به صنایع بسته‌بندی، فرآوری و توزیع منطقه‌ای متصل شود. این نوع سرمایه‌گذاری‌ها می‌تواند نه تنها درآمدهای محلی را افزایش دهد، بلکه اشتغال بیشتری ایجاد کرده و به توسعه پایدار منطقه کمک کند.

۲.۴. افزایش ظرفیت صادرات و ارزآوری

بازارچه‌های مرزی همچنین نقش کلیدی در افزایش ظرفیت صادرات و ارزآوری برای کشورها دارند. کشورهای در حال توسعه اغلب با مشکلاتی نظیر کمبود ارز خارجی و عدم دسترسی به بازارهای بین‌المللی مواجه‌اند. بازارچه‌های مرزی به عنوان کانال‌های صادرات غیررسمی یا رسمی عمل کرده و امکان فروش محصولات به کشورهای همسایه را تسهیل می‌کنند. با

توسعه این بازارها و افزایش کیفیت نظارت بر آنها، دولت‌ها می‌توانند از پتانسیل بالای صادرات این مناطق بهره‌برداری کرده و جریان ارز خارجی به کشور را افزایش دهند.

۲.۵. تنوع‌بخشی به اقتصاد و کاهش آسیب‌پذیری

یکی دیگر از جنبه‌های اقتصادی بازارچه‌های مرزی، تنوع‌بخشی به اقتصاد محلی است. در بسیاری از مناطق مرزی، اقتصادها عمدتاً وابسته به یک یا دو صنعت محدود هستند، اما بازارچه‌های مرزی به ایجاد فعالیت‌های اقتصادی متنوع‌تر کمک می‌کنند. این تنوع اقتصادی به کاهش آسیب‌پذیری جوامع مرزی در برابر نوسانات اقتصادی و بحران‌های بین‌المللی کمک می‌کند، چرا که با گسترش دامنه تولیدات و خدمات قابل ارائه در بازارچه‌ها، جوامع محلی قادر خواهند بود تا به گونه‌ای پایدارتر با چالش‌های اقتصادی روبرو شوند.

۳. مبانی نظری

مرز یکی از مفاهیمی است که در حوزه‌های سیاسی، اقتصادی، تجاری، فرهنگی و جغرافیایی کاربردهای گوناگونی دارد. این مفهوم می‌تواند به صورت مرزهای رسمی کشورها که جنبه عینی دارند یا به شکل مرزهای عقیدتی که جنبه ذهنی دارند، مطرح شود. همچنین، مرزها می‌توانند به عنوان مرزهای باز، بسته یا قوی در نظر گرفته شوند.

مرزها نقش‌های متعددی ایفا می‌کنند و یکی از برجسته‌ترین نقش‌های آنها، تسهیل مبادلات بین ساکنان مناطق مرزی است. در دنیای کنونی، تجارت و گسترش مبادلات تجاری به عنوان عوامل اصلی رشد و توسعه کشورها شناخته می‌شوند. کشورهایی که سیستم‌های تجاری باز دارند، کمتر دچار فقر می‌شوند و این امر باعث رونق تجارت خارجی و کاهش نابرابری‌های اجتماعی می‌شود. همکاری‌های بین‌مرزی و تقویت ارتباطات دو سوی مرز، مناطق تجاری را در یک بازار مشترک ادغام می‌کند که منجر به رشد مراکز اقتصادی جدید در شهرهای مرزی می‌شود (نیبوه‌ر و استایلر، ۲۰۰۲، ص. ۸).

ایجاد بازارچه‌های مرزی به گسترش همکاری‌های منطقه‌ای کمک کرده و به عنوان بخشی از یک راه‌حل اقتصادی برای کاهش بحران‌های منطقه‌ای، ایجاد ثبات در مناطق مرزی و توسعه فعالیت‌های تولیدی و تجاری مطرح می‌شود. این بازارچه‌ها به ویژه در مناطق محروم می‌توانند بهبود شرایط رفاهی را به همراه داشته باشند. توسعه بازارچه‌های مرزی همچنین می‌تواند به رشد زیرساخت‌های شهری، از جمله ساخت جاده، شبکه حمل و نقل، راه‌آهن، بهبود کیفیت مسکن و ایجاد امنیت شغلی کمک کند.

برای توجیه اقتصادی ایجاد بازارچه‌های مرزی بین دو کشور، می‌توان به الگوهای توسعه منطقه‌ای و تبادلات چندجانبه اشاره کرد. در این زمینه، نظریات گوناگونی درباره تجارت مرزی و بازارچه‌های مرزی وجود دارد که در ادامه برخی از آنها بررسی می‌شوند.

نظریه تجارت نوین که نخستین بار در دهه ۱۹۸۰ مطرح شد، به شدت تحت تأثیر نظریه‌های ادغام آن زمان قرار داشت. برخلاف الگوهای تجاری سنتی، این نظریه‌ها ترکیبی از رقابت و انحصار را در اقتصاد مقیاس‌ها معرفی کردند. بر اساس این نظریه، آزادسازی روابط تجاری در بازارچه‌های مرزی می‌تواند تأثیر چشمگیری بر زندگی ساکنان مناطق مرزی داشته باشد، زیرا به آنها امکان دسترسی به بازارهای خارجی با هزینه‌های کمتر را می‌دهد.

نظریه موقعیت سنتی، که برای نخستین بار توسط برتیل اوهلین^۱ در سال ۱۹۶۷ مطرح شد، به عنوان یک الگوی سازگار برای خرید و فروش با نادیده گرفتن جنبه‌های فضایی یکپارچگی اقتصادی معرفی شد. بعدها لوش^۲ این نظریه را توسعه داد. این الگو بر این ایده تکیه دارد که مصرف‌کنندگان و تولیدکنندگان به طور یکنواخت در مناطق مختلف پراکنده شده‌اند و هزینه‌های حمل و نقل بر اساس فاصله میان آنها محاسبه می‌شود. بنابراین، تعیین موقعیت مناسب برای بازار به شکلی استراتژیک اهمیت زیادی دارد تا دسترسی بهینه و هزینه‌های حمل‌ونقل به حداقل برسد.

۴. نقش بازارچه‌های مرزی در تحقق اهداف توسعه تجارت و رونق اقتصادی

یکی از عوامل کلیدی در موفقیت بازارچه‌های مرزی، توانایی آنها در صادرات و واردات کالا است. این بازارچه‌ها با ترکیب استراتژی‌های فضایی فراملی و ملی^۳ به صورت هماهنگ، نقش مهمی در توسعه اقتصادی ایفا می‌کنند (والتر، ۵۶).

کشورهای در حال توسعه برای افزایش تجارت خارجی خود به تبادلات مرزی با همسایگان نشان روی آورده‌اند. این رویکرد باعث شده است که بازارچه‌های مرزی در مناطق مختلف ایجاد شوند و این بازارچه‌ها نقش مهمی در پویایی و تحول تجارت خارجی ایفا کنند (پنا، ۲۰۰۵).

اهداف اصلی این بازارچه‌ها شامل ایجاد ارتباطات تجاری پایدار با کشورهای همسایه، افزایش رونق اقتصادی، تقویت امنیت مرزها، شکوفایی استعدادهای محلی و ایجاد مشاغل مولد است (زرزقانی، ۱۳۹۲، ص. ۶۶۳). بازارچه‌های مرزی به عنوان

^۱ Bertil Ohlin

^۲ Lösch

^۳ استراتژی‌های فضایی فراملی و ملی به مجموعه‌ای از رویکردها، سیاست‌ها و برنامه‌هایی اطلاق می‌شود که برای توسعه، هماهنگی و مدیریت فعالیت‌های اقتصادی، اجتماعی و زیرساختی در مناطق مختلف جغرافیایی (اعم از درون مرزی و فراتر از مرزهای ملی) طراحی و اجرا می‌شوند. این استراتژی‌ها در واقع چارچوب‌هایی هستند که به بهبود توزیع منابع، بهره‌وری و تعاملات اقتصادی میان مناطق داخلی و کشورهای همسایه کمک می‌کنند و در راستای اهداف توسعه‌ای و بهینه‌سازی موقعیت جغرافیایی هر منطقه تنظیم می‌شوند.

مناطق محصور در نزدیکی گمرکات تعریف می‌شوند که مجاز به انجام تشریفات مرتبط با ترخیص کالا و امضای تفاهم‌نامه‌های تجاری با کشورهای همجوار هستند (کهنه‌پوشی، ۱۳۹۲).

بازارچه‌های مرزی با برنامه‌ریزی دقیق و مدیریت کارآمد، می‌توانند موجب توسعه مناطق مرزی شوند و فرصت‌های شغلی جدیدی برای ساکنان این مناطق ایجاد کنند. نزدیکی این بازارچه‌ها به شهرهای بزرگ و اندازه آن‌ها نیز از عوامل مهمی است که بر تجارت بین مرزی و رشد اقتصادی منطقه‌ای تأثیر می‌گذارد.

۵. ساختار بازارچه‌های مرزی

بازارچه‌های مرزی به‌عنوان یکی از مهم‌ترین عناصر تجارت محلی و بین‌المللی، در نقاط مرزی کشورها تأسیس می‌شوند و به عنوان پل ارتباطی بین دو کشور هم‌مرز عمل می‌کنند. این بازارچه‌ها نه تنها امکان مبادله کالاهای مورد نیاز را برای ساکنان مناطق مرزی فراهم می‌کنند، بلکه به توسعه اقتصادی و کاهش فقر در این مناطق نیز کمک می‌کنند. در ادامه به ساختار بازارچه‌های مرزی و ویژگی‌های اصلی آن‌ها پرداخته می‌شود:

۵.۱. موقعیت جغرافیایی

بازارچه‌های مرزی عموماً در نزدیکی گذرگاه‌های مرزی رسمی یا در نقاط استراتژیک مرزی تأسیس می‌شوند. این بازارچه‌ها به دلیل نزدیکی به مرز و امکان مبادلات سریع کالاها، فرصت‌های تجاری گسترده‌ای را برای تجار محلی و بین‌المللی فراهم می‌کنند.

۵.۲. ساختار حقوقی و اداری

برای ایجاد و اداره بازارچه‌های مرزی، چارچوب‌های قانونی خاصی وجود دارد که توسط دولت‌ها وضع می‌شود. این چارچوب‌ها شامل قوانین گمرکی، مجوزهای تجارت، تعرفه‌های صادرات و واردات و مقررات مربوط به امنیت و کنترل مرزی می‌باشد. همچنین، دولت‌ها ممکن است تسهیلات خاصی از جمله کاهش تعرفه‌ها یا ارائه خدمات گمرکی سریع‌تر برای تشویق به تجارت در این مناطق فراهم کنند.

۵.۳. بازیگران کلیدی

در بازارچه‌های مرزی، چند گروه اصلی نقش‌آفرینی می‌کنند:

تاجران محلی: این افراد عمدتاً کالاهای تولیدی خود یا کالاهایی که از دیگر مناطق کشور تأمین کرده‌اند را به فروش می‌رسانند.

خریداران محلی: این افراد اغلب ساکنان مناطق مرزی هستند که به دنبال خرید کالاهای ارزان‌تر و دسترسی آسان‌تر به محصولات وارداتی یا داخلی هستند.

تاجران بین‌المللی: معمولاً از کشور همسایه هستند و کالاهای وارداتی خود را در این بازارچه‌ها به فروش می‌رسانند.

دولت و نهادهای گمرکی: این نهادها مسئول نظارت بر مبادلات، صدور مجوزها و اعمال قوانین گمرکی هستند.

دولت و نهادهای گمرکی: این نهادها مسئولیت نظارت بر مبادلات، صدور مجوزها و اعمال قوانین گمرکی را بر عهده دارند و نقش کلیدی در تنظیم جریان کالاها و جلوگیری از قاچاق ایفا می‌کنند.

۵.۴. نوع کالاهای مبادله‌شده

معمولاً در بازارچه‌های مرزی کالاهایی که برای هر دو طرف مرز ضروری و پرمصرف هستند، مبادله می‌شوند. این کالاها شامل محصولات کشاورزی، مواد غذایی، منسوجات، لوازم الکترونیکی و سوخت می‌باشند. همچنین در برخی موارد، کالاهای صنایع دستی و محلی نیز به‌عنوان بخشی از میراث فرهنگی بین کشورها مبادله می‌شود.

۵.۵. نقش اجتماعی و اقتصادی

بازارچه‌های مرزی نه تنها نقش حیاتی در پویایی اقتصادی و ایجاد فرصت‌های شغلی در مناطق محروم و مرزی ایفا می‌کنند، بلکه به بستری برای تقویت همزیستی اجتماعی و فرهنگی میان ملت‌ها تبدیل می‌شوند. این بازارچه‌ها با فراهم آوردن فضای برای تعامل و تبادل فرهنگی، فاصله‌های اجتماعی را کم کرده و سبک‌های زندگی مشترک را در مناطق مرزی به هم نزدیک‌تر می‌کنند، به گونه‌ای که نه تنها به بهبود معیشت محلی‌ها کمک می‌کنند، بلکه به شکلی نامحسوس در بافت اجتماعی منطقه نفوذ کرده و به عنوان ابزاری برای اعتمادسازی و کاهش تنش‌های بالقوه عمل می‌کنند. بازارچه‌های مرزی همچون ضربان تپنده‌ای برای توسعه روستایی عمل کرده و ضمن ایجاد انگیزه برای ماندگاری ساکنان، با رونق‌بخشی به مبادلات کم‌هزینه و حذف فرآیندهای پیچیده گمرکی، زیرساخت‌های اقتصادی را تقویت می‌کنند. این تعاملات فراتر از داد و ستد کالاها، به داد و ستد باورها، رفتارها و نمادهای فرهنگی نیز می‌انجامد و در نهایت باعث شکل‌گیری شبکه‌ای از روابط مستحکم و پایدار می‌شود که حتی در شرایط بحرانی نیز به عنوان سپر بازدارنده‌ای برای جلوگیری از تنش‌ها و حفظ ثبات و اعتماد سیاسی عمل می‌کنند.

۶. تجربه سایر کشورها در بهره‌برداری از بازارچه‌های مرزی

۶.۱. آمریکا و مکزیک

تجربه ایالات متحده و مکزیک از بازارچه‌های مرزی نشان‌دهنده اهمیت استراتژیک این مناطق در تسهیل تجارت، تقویت روابط اقتصادی و ایجاد فرصت‌های شغلی برای جوامع محلی است. این بازارها از گذشته تاکنون نقشی مهم در توسعه مناطق مرزی ایفا کرده‌اند و از طریق تسهیل مبادلات کالا و خدمات، زمینه‌ساز رشد اقتصادی هر دو کشور بوده‌اند.

یکی از نقاط قوت این بازارها، فراهم آوردن محیطی برای تجارت آزاد بین دو کشور است. با توجه به سیاست‌های تجارت آزاد مانند توافق‌نامه تجارت آزاد آمریکای شمالی (NAFTA)^۴ که در سال ۱۹۹۴ اجرایی شد و در سال ۲۰۲۰ با توافق‌نامه ایالات متحده، مکزیک و کانادا (USMCA)^۵ جایگزین شد، این بازارها به بستری مناسب برای مبادله کالاهای مختلف تبدیل شدند. به‌واسطه این توافق‌نامه‌ها، تعرفه‌های گمرکی کاهش یافت و کالاها به‌راحتی از مرزها عبور کردند که این امر باعث شد مکزیک به یکی از بزرگ‌ترین شرکای تجاری ایالات متحده تبدیل شود.

بازارچه‌های مرزی مانند آنچه در شهرهای تیخوانا^۶ و سیوداد خوارز^۷ در مکزیک و سن دیگو^۸ و ال پاسو^۹ در ایالات متحده وجود دارد، از مهم‌ترین مراکز تجاری بین این دو کشور محسوب می‌شوند. این بازارها به تسهیل صادرات و واردات کمک کرده و جریان اقتصادی گسترده‌ای را میان دو کشور برقرار کرده‌اند. به‌عنوان مثال، طبق آمارهای موجود، میلیارد دلار کالا هر ساله از طریق مرزهای ایالات متحده و مکزیک مبادله می‌شود که نشان‌دهنده تأثیر بالای این بازارچه‌ها در اقتصاد دو کشور است.

یکی دیگر از ویژگی‌های بارز این بازارچه‌ها، توانمندسازی جوامع محلی، به‌ویژه زنان، است. در این بازارها، بسیاری از زنان به‌عنوان فروشنده و صاحب کسب‌وکار فعالیت می‌کنند و این مشارکت نقش مهمی در بهبود وضعیت اقتصادی آن‌ها و کاهش شکاف جنسیتی ایفا می‌کند. بر اساس تحقیقاتی که توسط مرکز پیو انجام شده است، مشارکت زنان در این بازارها به بهبود وضعیت اقتصادی خانوارها و افزایش رفاه اجتماعی منجر شده است.

با این حال، تجربه بازارچه‌های مرزی نیز با چالش‌هایی مواجه بوده است. قاچاق کالا، نوسانات در سیاست‌های مهاجرتی و مسائل امنیتی از جمله مشکلاتی هستند که بر فعالیت این بازارها تأثیر گذاشته‌اند. به‌طور خاص، مناطق مرزی به دلیل فعالیت‌های غیرقانونی، از جمله قاچاق انسان و مواد مخدر، به کنترل‌های شدیدتری نیاز دارند که گاه جریان طبیعی تجارت را مختل می‌کند. حفظ تعادل میان امنیت مرزی و تسهیل تجارت، یکی از چالش‌های اصلی در مدیریت این بازارها است. مرزهای سن دیگو و تیخوانا و ال پاسو و سیوداد خوارز به دلیل مسائل امنیتی و قاچاق کالا، تحت نظارت‌های شدید قرار دارند که گاه روند تجارت را کند می‌کند.

⁴ North American Free Trade Agreement

⁵ United States–Mexico–Canada Agreement

⁶ Tijuana

⁷ Ciudad Juárez

⁸ San Diego

⁹ El Paso

در نهایت، تجربه بازارچه‌های مرزی میان ایالات متحده و مکزیک، ترکیبی از موفقیت‌ها و چالش‌ها بوده است. این بازارها با تقویت روابط اقتصادی و اجتماعی بین دو کشور، نقش مهمی در توسعه اقتصادی ایفا کرده‌اند. اما مدیریت چالش‌های امنیتی و مهاجرتی و همچنین بهبود زیرساخت‌های مرزی برای حفظ و ارتقای این دستاوردها ضروری است.

۶.۲. منطقه قفقاز جنوبی

بازارچه‌های مرزی در منطقه قفقاز جنوبی نقش مهمی در توسعه اقتصادی و کاهش تنش‌های سیاسی میان کشورهای این منطقه ایفا می‌کنند. قفقاز به‌عنوان منطقه‌ای استراتژیک میان اروپا و آسیا، محل گذرگاه‌های تجاری حیاتی است که از طریق آنها کالاها و خدمات بین کشورهای منطقه و جهان مبادله می‌شوند. به‌ویژه، ارمنستان، آذربایجان و گرجستان به دلیل موقعیت جغرافیایی خود، به عنوان نقاط اتصال مهمی برای ترانزیت کالاها به اروپا و آسیای مرکزی عمل می‌کنند. یکی از ویژگی‌های بارز این منطقه، وجود بازارچه‌های مرزی است که به عنوان پل‌های ارتباطی بین این کشورها و کشورهای همسایه مانند ایران، ترکیه و روسیه عمل می‌کنند. بازارچه‌های مرزی در این منطقه به‌عنوان نقاط مهم تجاری عمل می‌کنند که به مبادله کالاهای روزمره و همچنین محصولات صنعتی و کشاورزی کمک می‌کنند. به عنوان مثال، مرز ساداخلو که بین گرجستان و ارمنستان واقع شده، یکی از مهم‌ترین بازارچه‌های مرزی منطقه قفقاز به شمار می‌رود. این بازارچه به دلیل قرارگیری در مسیرهای اصلی تجاری میان دو کشور و همچنین نزدیکی به آذربایجان، امکان تبادل کالاهای مختلف و تأمین نیازهای اقتصادی مناطق مرزی را فراهم کرده است. در این بازارچه‌ها، کالاهایی مانند مواد غذایی، محصولات نساجی و کالاهای صنعتی مبادله می‌شوند که به رشد اقتصادی محلی کمک می‌کنند.

برنامه‌های توسعه زیرساختی در قفقاز جنوبی نیز نقشی کلیدی در تقویت بازارچه‌های مرزی ایفا می‌کنند. به عنوان مثال، طرح "چهارراه صلح" ارمنستان به دنبال بهبود زیرساخت‌های حمل‌ونقل و اتصال مسیرهای تجاری بین‌المللی است. این طرح، که توسط نخست‌وزیر ارمنستان در سال ۲۰۲۳ معرفی شد، هدف دارد تا مسیرهای تجاری از دریای مدیترانه و خلیج فارس را به دریای خزر و از طریق ارمنستان، ترکیه، ایران و گرجستان متصل کند. این برنامه‌ها به ایجاد بسترهای جدید برای مبادلات تجاری و تقویت اقتصاد منطقه کمک می‌کنند و نقش کلیدی در ارتقای همکاری‌های منطقه‌ای و کاهش وابستگی به قدرت‌های خارجی دارند.

با وجود این مزایا، بازارچه‌های مرزی در منطقه قفقاز جنوبی با چالش‌های متعددی مواجه هستند. مهم‌ترین چالش‌ها شامل تنش‌های سیاسی و نظامی، به‌ویژه در مناطق مرزی میان ارمنستان و آذربایجان، است. به دلیل مناقشات قره‌باغ، مرزهای بین این دو کشور برای مدت طولانی بسته بوده است و حتی پس از پایان جنگ ۲۰۲۰، مشکلات زیادی در بازگشایی کامل این مرزها وجود دارد. با این حال، توافق‌نامه‌های اخیر، به ویژه تلاش‌های ارمنستان برای پیشبرد طرح‌های صلح و توسعه زیرساخت‌های اقتصادی، امید به بازگشایی این مرزها و بهره‌برداری از پتانسیل‌های اقتصادی را افزایش داده است.

۶.۳. افغانستان

افغانستان، به دلیل موقعیت جغرافیایی خاص خود و محصور بودن در خشکی، با چالش‌های قابل توجهی در تجارت روبه‌رو است. این کشور به شدت به مسیرهای ترانزیتی کشورهای همسایه برای صادرات و واردات وابسته بوده و این امر نه تنها هزینه‌های لجستیکی را افزایش داده، بلکه تجارت را پیچیده‌تر کرده است. با این حال، بازارچه‌های مرزی به عنوان راه‌حلی برای بخشی از این چالش‌ها در سال‌های اخیر در افغانستان اهمیت بیشتری پیدا کرده‌اند و به شکل قابل توجهی تجارت محلی را تقویت کرده‌اند.

یکی از نمونه‌های موفق، ایجاد پل مرزی و بازارهای مرتبط بین افغانستان و تاجیکستان است که به عنوان نقاط حیاتی برای تبادل کالا و محصولات کشاورزی عمل می‌کنند. این بازارها به تاجران افغان اجازه داده‌اند تا کالاهای تولید شده محلی، به‌ویژه محصولات کشاورزی را با هزینه‌های حمل‌ونقل کمتری به فروش برسانند و از تغییرات قیمت سود ببرند. این بازارها به تدریج به مراکز تعاملات تجاری روزمره تبدیل شده‌اند که از طریق آنها، جوامع مرزی هر دو کشور از مزایای اقتصادی و اجتماعی بهره‌مند می‌شوند.

در افغانستان، به‌ویژه در مناطقی مانند بدخشان، بازارچه‌های مرزی کمک بزرگی به اقتصاد محلی کرده‌اند. این مناطق که از مرکز تجاری کشور فاصله زیادی دارند، به‌واسطه این بازارها به شبکه‌های تجاری منطقه‌ای متصل شده‌اند. این بازارچه‌ها برای کارآفرینان محلی فرصت‌های بیشتری ایجاد کرده‌اند و به آنها اجازه داده‌اند که محصولات خود را با هزینه‌های کمتری به بازارهای کشورهای همسایه برسانند. توانمندسازی اقتصادی در این مناطق به بهبود شرایط زندگی افراد محلی و کاهش فقر در جوامع مرزی منجر شده است.

با وجود این پیشرفت‌ها، چالش‌های امنیتی همچنان تهدیدی جدی برای بازارهای مرزی افغانستان محسوب می‌شود. مواردی از جمله بسته شدن خودسرانه بازارها توسط مقامات کشورهای همسایه، مانند تاجیکستان، به دلیل نگرانی‌های امنیتی گزارش شده است که تجارت و زنجیره‌های تأمین را مختل و امکان ایجاد همکاری‌های پایدار را محدود کرده است. اما حتی با این چالش‌ها، این بازارچه‌ها توانسته‌اند مزایای اقتصادی قابل توجهی را برای افغانستان و همسایگانش به همراه داشته باشند.

در مجموع، توسعه بازارچه‌های مرزی نه تنها تجارت افغانستان با همسایگانش را بهبود بخشیده، بلکه به تقویت همکاری‌های اقتصادی فرامرزی و افزایش فرصت‌های شغلی در مناطق محروم و دورافتاده نیز کمک کرده است. ادامه حمایت از این بازارها می‌تواند به افغانستان کمک کند تا جایگاه خود را در اقتصاد منطقه‌ای تقویت کند و وابستگی به مسیرهای پیچیده و پرهزینه ترانزیتی را کاهش دهد.

۷. بازارچه‌های مرزی ایران

۷.۱. وضعیت کلی بازارچه‌های مرزی و قوانین و مقررات مربوط به آن

از آنجایی که ایجاد بازارچه‌های مرزی باعث گسترش و تقویت تعاملات و جریان‌های اقتصادی، تجاری، اجتماعی و جمعیتی بین مناطق مختلف جغرافیایی و ارتقاء جایگاه این مناطق در سطح ملی می‌شود، در نیمه دوم دهه ۱۳۶۰ و با امضای پروتکلی با مقامات ترکیه، اولین بازارچه مرزی ایران در ساری سو بازرگان با اهداف اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و امنیتی تأسیس شد. اگرچه این بازارچه به دلیل مشکلات قانونی در سال ۱۳۶۸ تعطیل شد، اما از سال ۱۳۶۹ تا ۱۳۷۳ با مذاکرات استانداران آذربایجان غربی و وان ترکیه، بازارچه‌های مرزی رازی (خوی) و سرو (ارومیه) راه‌اندازی شدند و این روند در چند استان دیگر نیز ادامه یافت.

به طور کلی، بازارچه‌های مرزی ایران در سال ۱۴۰۲ دیگر صرفاً مراکز تبادل کالا نیستند؛ بلکه به کانون‌های مهم اقتصادی تبدیل شده‌اند که پیوند میان اقتصاد، فرهنگ و سیاست را مستحکم‌تر می‌سازند. در شرایط تحریم‌های بین‌المللی و چالش‌های اقتصادی، این بازارچه‌ها می‌توانند به‌عنوان یکی از ابزارهای مؤثر برای تقویت تجارت خارجی و دستیابی به توسعه پایدار اقتصادی نقش‌آفرینی کنند و با ۳۳ بازارچه مرزی فعالی که طبق کتاب مقررات صادرات و واردات سال ۱۴۰۲ به رسمیت شناخته شده‌اند، ظرفیت قابل توجهی برای رونق‌بخشی به مناطق مرزی و ایجاد فرصت‌های جدید تجاری دارند.

بازارچه‌های مرزی ایران در مناطق مختلف مرزی، از شمال غرب تا جنوب شرق کشور، مستقر هستند و ارتباطات تجاری با کشورهای همسایه‌ای مانند عراق، افغانستان، پاکستان، ترکیه، ارمنستان، نخجوان و ترکمنستان دارند. این بازارچه‌ها به‌عنوان نقاط تلاقی فرهنگی و اقتصادی شناخته می‌شوند و هر یک نقش ویژه‌ای در تأمین نیازهای محلی و ارتقای تجارت خارجی ایفا می‌کنند. در ادامه به لیست بازارچه‌های مشترک مرزی رسمی به تفکیک استان اشاره شده است:

جدول ۱. فهرست بازارچه‌های مشترک مرزی رسمی در سال ۱۴۰۲ بر اساس کتاب مقررات صادرات و واردات

استان	ردیف	نام بازارچه	محل بازارچه	کشور همجوار
ایلام	۱	مهران	مهران	عراق
	۲	چیلات	دهلران	عراق
آذربایجان شرقی	۳	نوردوز	مرز نوردوز	ارمنستان
آذربایجان غربی	۴	تمرچین	پیرانشهر	عراق
	۵	کوهک	سردشت	عراق
	۶	صنم بلاغی	پلدشت	نخجوان
	۷	ساری سو	بازرگان	ترکیه
	۸	رازی	مرز رازی	ترکیه
	۹	سرو	مرز سرو	ترکیه

استان	ردیف	نام بازارچه	محل بازارچه	کشور همجوار
خراسان جنوبی	۱۰	میل ۷۳	بیرجند	افغانستان
	۱۱	دوکوهانه	نهبندان	افغانستان
	۱۲	یزدان	یزدان	افغانستان
	۱۳	میل ۷۸	بیرجند	افغانستان
خراسان رضوی	۱۴	باجگیران	مرز باجگیران	ترکمنستان
	۱۵	دوغارون	تایباد	افغانستان
	۱۶	سنگاف خواف	خواف	افغانستان
خوزستان	۱۷	آبادان	آبادان	عراق
	۱۸	اروندکنار	اروندکنار	عراق
سیستان و بلوچستان	۱۹	میلک	زابل	افغانستان
	۲۰	میرجاوه	میرجاوه	پاکستان
	۲۱	کوهک	سراوان	پاکستان
	۲۲	پیشین	ابراشهر	پاکستان
	۲۳	جالق	جالق	پاکستان
	۲۴	ریمدان	چابهار	پاکستان
	۲۵	گمشاد	زابل	افغانستان
	۲۶	زهک	زابل	افغانستان
فارس	۲۷	لامرد	لامرد	حاشیه خلیج فارس
کردستان	۲۸	سیرابند	بانه	عراق
	۲۹	سیف	سقز	عراق
کرمانشاه	۳۰	شوشمی	پاوه	عراق
	۳۱	شیخ صالح	جوانرود	عراق
	۳۲	پرویزخان	قصرشیرین	عراق
	۳۳	سومار	گیلانغرب	عراق

منبع: کتاب مقررات صادرات و واردات ۱۴۰۲

قوانین مربوط به فعالیت بازارچه‌های مرزی بر اساس قانون ساماندهی مبادلات مرزی و آیین‌نامه اجرایی آن تدوین شده است. مطابق این قوانین، بازارچه‌های مرزی به‌عنوان مراکز تجاری در نقاط مرزی، با هدف تسهیل مبادلات کالا میان کشورها تأسیس می‌شوند. این بازارچه‌ها، که تحت نظارت نمایندگان گمرک و با رعایت استانداردهای دولتی اداره می‌شوند، به ساکنان مناطق مرزی، تعاونی‌های مجاز، پیلهوران^{۱۰} و ملوانان امکان می‌دهند تا تحت شرایط خاص به خرید و فروش کالا بپردازند.

برای مدیریت و نظارت بر بازارچه‌های مرزی، شورای ساماندهی مبادلات مرزی زیر نظر وزارت کشور تشکیل شده است. این شورا شامل مقامات دولتی از جمله استاندار، رؤسای سازمان صنعت، معدن و تجارت (صمت)، جهاد کشاورزی و دیگر دستگاه‌های دولتی است. شورای مذکور وظیفه نظارت بر حسن اجرای قوانین، مدیریت عملکرد بازارچه‌ها و تضمین اجرای

^{۱۰} پیلهوران، به‌عنوان افرادی با حداقل سه سال سابقه سکونت در مناطق مرزی و دارای کارت پیلهوری معتبر، در این بازارچه‌ها مجاز به فعالیت هستند.

صحيح تصميمات دولت را بر عهده دارد. رئيس سازمان صنعت، معدن و تجارت استان به عنوان دبیر شورا، مسئولیت عزل و نصب مدیران بازارچه‌ها را بر عهده دارد.

قوانین همچنین به تعیین سقف و ارزش کل کالاهای قابل مبادله در این مناطق می‌پردازند. این سقف‌ها بر اساس وضعیت اجتماعی و اقتصادی مناطق مرزی و تعداد ساکنان تعیین می‌شود و به‌طور نسبی برای هر سال معادل **سه درصد** از کل واردات کشور برآورد می‌شود. بر همین اساس بر اساس آمار منتشر شده توسط گمرک، در سال ۱۴۰۲، مبادلات صورت گرفته توسط مرز نشینان **حدود ۲ میلیارد دلار** بوده است. همچنین برای کالاهایی که توسط ملوانان و کارکنان شناورها وارد کشور می‌شود، معافیت‌هایی از حقوق ورودی در نظر گرفته شده است.

علاوه بر این، بر اساس قوانین فعلی، تخفیف‌هایی برای کالاهای خوراکی و غیرخوراکی در نظر گرفته شده است. تخفیف‌های حقوق ورودی برای کالاهای خوراکی تا صد درصد و برای کالاهای غیرخوراکی تا پنجاه درصد در نظر گرفته شده است که به حمایت از معیشت مرز نشینان و تأمین نیازهای اساسی آنها کمک می‌کند. همچنین، واردات کالاها از پرداخت عوارض و مابه‌التفاوت معاف است.

در جدول ۲ به فهرست کالاهای وارداتی توسط مرز نشینان در سال ۱۴۰۲ پرداخته شده است:

جدول ۲. فهرست کالاهای وارداتی توسط مرز نشینان در سال ۱۴۰۲ بر اساس کتاب مقررات صادرات و واردات

گروه	ردیف	کالا
محصولات کشاورزی و غذایی	۱	انواع بذر (گوجه فرنگی، بادمجان، خیار، پیاز، کلم و فلفل)
	۲	دام زنده (فقط برای مرزهای شرق کشور)
	۳	نارنگی
	۴	برنج خوراکی
	۵	قند و شکر
	۶	چای
	۷	روغن نباتی
	۸	تمر هندی
	۹	انواع ادویه
	۱۰	میوه‌های گرمسیری (انبه، آناناس و...)
	۱۱	مایه پنیر
	۱۲	خوراک دام، طیور و آبزیان
	۱۳	انواع حبوبات (شامل نخود، لوبیا، عدس)
	۱۴	انواع خشکبار
	۱۵	کنجد (فقط برای مرزهای شرق کشور)

گروه	ردیف	کالا
ابزار و لوازم خانگی	۱۶	انواع تخمه (فقط برای مرزهای شرق کشور)
	۱۷	پودر نارگیل (فقط برای مرزهای شرق کشور)
	۱۸	زیره سیاه و سبز (فقط برای مرزهای شرق کشور)
	۱۹	بادام هندی (فقط برای مرزهای شرق کشور)
	۲۰	چلغوز (فقط برای مرزهای شرق کشور)
	۲۱	تخم شربتی
	۲۲	استکان و نعلبکی
	۲۳	قاشق و چنگال
	۲۴	کارد آشپزخانه و میوه خوری
	۲۵	فلاسک چای و شیشه آن
	۲۶	اتو برقی و پرسی
	۲۷	بخاری نفتی یا گازی یا برقی
	۲۸	کولر گازی یا اسپیلیت
	۲۹	ماشین لباسشویی
	۳۰	ماشین ظرفشویی
	۳۱	انواع یخچال و فریزر
	۳۲	چارو برقی
	۳۳	دستگاه کپی
	تجهیزات و ابزار صنعتی	۳۴
۳۵		نخ دروگر
۳۶		ابزار آلات برش
۳۷		چتایی
۳۸		دستگاه تصفیه آب و آب شیرین کن
۳۹		سمپاش
۴۰		دستگاه بافت تور ماهیگیری
۴۱		موتور ژنراتور برق تا ۷۰ کیلووات
۴۲		موتور برای قایق و لنج باری و صیادی
۴۳		قطعات یدکی موتور قایق و لنج
۴۴		ماشین پشم چینی
۴۵		انواع قیچی خیاطی، باغبانی و پشم چینی
۴۶		پمپ آب کشاورزی (واتر پمپ)
۴۷		مواد اولیه رنگرزی و فرآوری نخ قالی
۴۸		قطعات ماشین آلات معدنی و کشاورزی
۴۹		قطعات یدک خودروهای سنگین و سبک

گروه	ردیف	کالا
لوازم جانبی و الکترونیک	۵۰	قطعات منفصله خودرو (CKD)
	۵۱	ابزار آلات نجاری
	۵۲	قطعات لوازم خانگی
	۵۳	انواع کاغذ رول و بسته بندی
	۵۴	انواع پارچه
	۵۵	اجزا و قطعات ماشین آلات اداری (کپی، تکثیر و چاپ)
	۵۶	انواع نخ پنبه‌ای شانه شده و نشده مشمول تعرفه‌های مجاز
	۵۷	آلومینیوم کار نشده و ضایعات آهن
	۵۸	تبلت و لپ‌تاپ
	۵۹	لوازم جانبی کامپیوتر
	۶۰	ریش تراش دستی-برقی
	۶۱	چراغ اضطراری
سایر	۶۲	باتری فرسوده
	۶۳	تخته نراد
	۶۴	دستگاه شیر دوش
	۶۵	دوچرخه
	۶۶	چرخ گوشت
	۶۷	لاستیک سبک و سنگین
	۶۸	انواع چرخ خیاطی

منبع: کتاب مقررات صادرات و واردات ۱۴۰۲

مطابق جدول ۲، کالاهای وارداتی از طریق این بازارچه‌ها شامل محصولات مصرفی و صنعتی می‌شود. بر اساس اطلاعات موجود، اقلامی مانند برنج خوراکی، قند و شکر، چای و روغن نباتی در میان کالاهای وارداتی مرزنشینان قرار دارند. این اقلام اغلب با تسهیلات خاصی وارد می‌شوند و تا حد زیادی به نیازهای روزانه مرزنشینان پاسخ می‌دهند. علاوه بر کالاهای مصرفی، تجهیزات کشاورزی مانند سمپاش، ماشین پشم‌چینی و موتورهای ژنراتور نیز به مرزنشینان عرضه می‌شود تا به افزایش بهره‌وری و تولید محلی کمک کند.

نظارت بر توزیع سهمیه وارداتی و جلوگیری از تخلفات نیز تحت مسئولیت وزارت تعاون و اداره کل تعاون استان قرار دارد. این نظارت‌ها به منظور ایجاد شفافیت، عدالت و جلوگیری از فساد و سوءاستفاده‌های احتمالی طراحی شده‌اند. با تصویب فهرست جدید کالاهای قابل ورود و میزان معافیت‌ها، کلیه قوانین و مقررات مغایر لغو شده و بازارچه‌های مرزی فعلی تا زمان تصمیم دولت به فعالیت خود ادامه خواهند داد.

این قوانین با هدف بهبود مدیریت مبادلات تجاری، حمایت از مرزنشینان و تسهیل نظارت بر بازارچه‌های مرزی تدوین شده‌اند. اجرای صحیح این قوانین نه تنها به توسعه اقتصادی و اجتماعی مناطق مرزی کمک می‌کند، بلکه به ایجاد یک نظام تجاری منظم و قانون‌مدار نیز می‌انجامد.

۷.۲. چالش‌های پیش رو بازارچه‌های مرزی

بازارچه‌های مرزی علی‌رغم مزایا و نقش کلیدی که در توسعه اقتصادی مرزنشینان دارند، با چالش‌های متعددی مواجه‌اند که در ادامه به برخی از این مشکلات اشاره می‌شود:

• زیرساخت‌های ناکافی

یکی از اصلی‌ترین چالش‌های بازارچه‌های مرزی، کمبود زیرساخت‌های مناسب برای تسهیل تجارت است. بسیاری از بازارچه‌ها فاقد امکانات لجستیکی کافی، انبارهای مدرن و تأسیسات گمرکی مجهز هستند که این موضوع باعث تأخیر در ترخیص کالاها و کاهش سرعت مبادلات می‌شود.

• مسائل امنیتی

بازارچه‌های مرزی به دلیل قرار گرفتن در مناطق حساس و نزدیک به مرزهای کشور، اغلب با مسائل امنیتی مواجه هستند. این موضوع به‌ویژه در مرزهای شرقی ایران که با افغانستان و پاکستان هم‌مرز است، بیشتر مشهود است. عدم امنیت و وقوع درگیری‌های مسلحانه در برخی از مناطق مرزی می‌تواند بر فعالیت‌های اقتصادی و تجاری در این بازارچه‌ها تأثیر منفی بگذارد.

• قاچاق کالا

قاچاق کالا یکی از مسائل اصلی بازارچه‌های مرزی است. به دلیل شرایط خاص مرزی و تفاوت‌های قیمتی بین ایران و کشورهای همسایه، برخی از کالاها به‌صورت غیررسمی و بدون پرداخت حقوق گمرکی به کشور وارد یا از آن صادر می‌شوند. این موضوع باعث می‌شود تا تجارت رسمی آسیب ببیند و بازارچه‌های مرزی از پتانسیل کامل خود بهره‌مند نشوند.

۸. جمع‌بندی و توصیه‌های سیاستی

بازارچه‌های مرزی ایران به عنوان یکی از نقاط حیاتی در تبادلات تجاری با کشورهای همسایه، پتانسیل بالایی در توسعه اقتصادی و بهبود وضعیت اجتماعی مناطق مرزی دارند. با توجه به اهمیت این مناطق، اتخاذ رویکردهای جامع و سیاست‌های مؤثر در راستای توسعه این بازارچه‌ها و تقویت زیرساخت‌های موجود ضروری به نظر می‌رسد. در شرایط کنونی، برخی چالش‌ها

مانند ضعف زیرساخت‌ها، نبود هماهنگی میان دستگاه‌های اجرایی و عدم شفافیت در رویه‌های گمرکی، مانع از استفاده کامل از ظرفیت این بازارچه‌ها شده است. به منظور رفع این موانع و دستیابی به توسعه پایدار و افزایش تعاملات تجاری در مناطق مرزی، مجموعه‌ای از اقدامات و راهکارها باید به عنوان اولویت‌های سیاست‌گذاری مدنظر قرار گیرد.

از جمله این اقدامات، ایجاد دفاتر تجاری چندملیتی در هر یک از بازارچه‌های مرزی است که می‌تواند به عنوان پل ارتباطی بین تجار ایرانی و کشورهای همسایه عمل کرده و فرآیندهای تجاری و گمرکی را تسهیل کند. این دفاتر با حضور نمایندگان تجاری از کشورهای مختلف، ضمن ایجاد اعتماد بیشتر در میان فعالان اقتصادی، بستر مناسبی برای گسترش همکاری‌ها و جذب سرمایه‌گذاری‌های خارجی فراهم می‌کنند.

علاوه بر این، تشویق به سرمایه‌گذاری مشترک میان ایران و کشورهای همسایه می‌تواند به توسعه زیرساخت‌های حمل‌ونقل و لجستیک منجر شود. با ارائه تسهیلات ویژه، معافیت‌های مالیاتی و ایجاد فرصت‌های همکاری بین‌المللی، بازارچه‌های مرزی می‌توانند به عنوان نقاط کلیدی در زنجیره تأمین منطقه‌ای و بین‌المللی عمل کنند.

همچنین، بازطراحی سیستم گمرکی با هدف افزایش شفافیت و کاهش تجارت غیررسمی، از جمله اولویت‌هایی است که باید در دستور کار قرار گیرد. پیاده‌سازی سیستم‌های دیجیتال و هوشمند برای رصد و کنترل دقیق‌تر فرآیندهای گمرکی، می‌تواند اعتماد سرمایه‌گذاران و فعالان تجاری را جلب کرده و زمینه را برای توسعه بیشتر فراهم کند.

یکی دیگر از راهکارهای مؤثر، احداث انبارها و مراکز نگهداری کالا توسط بخش خصوصی واجد شرایط است که به بهبود مدیریت موجودی و کاهش هزینه‌های لجستیکی کمک می‌کند. این اقدام نه تنها به تسریع امور ترخیص کالا منجر می‌شود، بلکه جذابیت سرمایه‌گذاری در این مناطق را نیز افزایش می‌دهد.

ایجاد کالاهای باشگاهی و توسعه امکانات توریستی در مجاورت بازارچه‌ها نیز از جمله راهکارهای دیگری است که می‌تواند به جذب گردشگران داخلی و خارجی کمک کرده و زمینه‌ساز رونق اقتصادی در این مناطق باشد. این مجموعه‌ها با ارائه خدمات متنوع، مراکز خرید و امکانات رفاهی، جذابیت بازارچه‌ها را برای بازدیدکنندگان و تجار افزایش می‌دهند.

در نهایت، آموزش تخصصی مرزنشینان و تجار محلی در زمینه استفاده از فناوری‌های نوین و آشنایی با قوانین بین‌المللی تجارت، می‌تواند بهره‌وری و کارایی آن‌ها را در فعالیت‌های تجاری افزایش دهد. این آموزش‌ها به توانمندسازی جوامع محلی منجر شده و توانایی آن‌ها را در استفاده بهینه از فرصت‌های تجاری ارتقا می‌بخشد.

موارد ذکر شده با جزئیات کامل در جدول ۳ آورده شده و می‌تواند به عنوان نقشه راهی برای سیاست‌گذاری‌های آینده به کار گرفته شود:

جدول ۳. پیشنهادات و راهکارهای توسعه بازارچه‌های مرزی ایران

مزایا و اثرات	پیشنهادات	محورهای توسعه بازارچه‌های مرزی	ردیف
<ul style="list-style-type: none"> - تسهیل فرآیندهای تجاری و گمرکی - کاهش زمان حل اختلافات تجاری - افزایش اعتماد تجار به بازارچه‌های مرزی 	<ul style="list-style-type: none"> - استقرار دفاتر تجاری مشترک با حضور نمایندگان کشورهای همسایه در هر بازارچه. - فراهم کردن بستری برای همکاری و ارتباط مستقیم تجار ایرانی و خارجی 	ایجاد دفاتر تجاری چندملیتی	۱
<ul style="list-style-type: none"> - بهبود زیرساخت‌های حمل‌ونقل و لجستیک - کاهش هزینه‌های تجاری و افزایش سرعت مبادلات - ارتقای سطح تعاملات اقتصادی و تجاری در منطقه 	<ul style="list-style-type: none"> - جلب همکاری کشورهای همسایه در بازارچه‌های مرزی برای انجام پروژه به ویژه در زمینه زیرساخت - ایجاد منطقه آزاد مشترک با کشورهای همسایه در مناطق مرزی دارای بازارچه‌های مرزی - تأمین مالی از طریق شراکت با سرمایه‌گذاران خارجی - ارائه مزایا و مشوق‌هایی مانند تخفیف گمرکی برای واردات تجهیزات و تسهیل صادرات کالاها 	تشویق به سرمایه‌گذاری مشترک	۲
<ul style="list-style-type: none"> - افزایش کارایی بازارچه‌ها - تسریع در فرآیندهای گمرکی - کاهش هزینه‌های حمل‌ونقل و افزایش حجم تجارت مرزی 	<ul style="list-style-type: none"> - ایجاد سیستم‌های حمل‌ونقل ریلی و جاده‌ای مدرن با مشارکت شرکای خارجی - ارائه معافیت‌های مالیاتی و تسهیلات بانکی برای تأمین مالی پروژه‌های زیرساختی 	توسعه زیرساخت‌های حمل و نقل و لجستیک	۳
<ul style="list-style-type: none"> - افزایش سرمایه‌گذاری‌های داخلی و خارجی - ایجاد محیطی پایدار و قابل اعتماد برای تجار و سرمایه‌گذاران 	<ul style="list-style-type: none"> - توسعه همکاری‌های منطقه‌ای با کشورهای همسایه از طریق توافق‌نامه‌های تجاری - ایجاد پروژه‌های مشترک در مناطق مرزی 	انعقاد قراردادهای دوجانبه یا چندجانبه	۴

مزایا و اثرات	پیشنهادات	محورهای توسعه بازارچه‌های مرزی	ردیف
<ul style="list-style-type: none"> - افزایش ظرفیت نگهداری کالا و بهبود مدیریت موجودی - تسهیل امور ترخیص کالا و کاهش هزینه‌های لجستیکی - ایجاد جذابیت برای سرمایه‌گذاران و افزایش رقابت در بازار 	<ul style="list-style-type: none"> - واگذاری ساخت، تجهیز و مدیریت انبارهای مدرن به بخش خصوصی - واجد شرایط - ارائه تسهیلات و مجوزهای ویژه برای بخش خصوصی، از جمله تخفیف‌های مالیاتی و حمایت در تأمین زمین 	<ul style="list-style-type: none"> سپردن ساخت و مدیریت انبارها به بخش خصوصی واجد شرایط 	۵
<ul style="list-style-type: none"> - افزایش شفافیت در روندهای گمرکی و تجاری - کاهش حجم تجارت غیررسمی و قاچاق کالا - اعتمادسازی بیشتر برای تجار و سرمایه‌گذاران 	<ul style="list-style-type: none"> - طراحی و پیاده‌سازی سیستم گمرکی هوشمند و دیجیتال برای رصد دقیق فرآیندهای گمرکی - استفاده از فناوری‌های نوین برای ثبت و پایش اطلاعات کالاها در مرزها - به‌کارگیری سامانه‌های دیجیتال برای جلوگیری از فساد و کاهش تجارت غیررسمی 	<ul style="list-style-type: none"> بازطراحی سیستم گمرکی برای افزایش شفافیت 	۶
<ul style="list-style-type: none"> - جذب گردشگران و تقویت صنعت توریسم در مناطق مرزی - افزایش مدت‌زمان حضور خریداران و بازدیدکنندگان در بازارچه‌ها - ارتقای جذابیت تجاری و ایجاد ارزش افزوده برای مناطق مرزی - رونق اقتصادی و افزایش درآمدهای محلی 	<ul style="list-style-type: none"> - ساخت مجموعه‌های بزرگ برای عرضه کالاهای متنوع و برندهای معتبر (کالاهای باشگاهی). - ایجاد امکانات رفاهی و توریستی مانند هتل‌ها، رستوران‌ها، مراکز خرید و تفریحی در اطراف بازارچه‌ها - همکاری با تولیدکنندگان و واردکنندگان برای جذب توریست‌ها و خریداران داخلی و خارجی 	<ul style="list-style-type: none"> احداث کالاهای باشگاهی و امکانات توریستی در مناطق مرزی دارای بازارچه‌ها 	۷
<ul style="list-style-type: none"> - افزایش بهره‌وری و کارایی تجار محلی - بهبود استفاده از فرصت‌های تجاری بین‌المللی - ارتقای توانمندی‌های کسب‌وکارهای محلی 	<ul style="list-style-type: none"> - برگزاری دوره‌های آموزشی در زمینه استفاده از فناوری‌های نوین و پلتفرم‌های دیجیتال - آشنایی با قوانین بین‌المللی تجارت و مقررات گمرکی 	<ul style="list-style-type: none"> آموزش تخصصی برای مرزنشینان و تجار محلی 	۸

۹. منابع

- Kaminski, B., & Mitra, S. (2012). Borderless Bazaars and Regional Integration in Central Asia: Emerging patterns of trade and cross-border cooperation. World Bank Publications.
 - Badri, S. A., Darban Astane, A., & Sadi, S. (2018). The impact of border markets to promote socio-economic indicators frontier rural areas; Case study: Bashmaq border market, Marivan. *Spatial Planning*, 7(3), 41-62.
 - Ahmadypour, Z., & Elyasi, S. A. (2012). The Role Of Border Markets In Regional Security Case study: Bashmogh Border Market in Marivan, Iran. *Geopolitics Quarterly*, 8(28), 72-92.
 - Niebuhr, A., & Stiller, S. (2002). Integration effects in border regions: a survey of economic theory and empirical studies (No. 179). HWWA discussion paper.
 - Wasti-Walter, D. (2009). Borderlands. International encyclopedia of human geography, editors-in-chief: Kitchin, R and Thrift, N.
 - Peña, S. (2005). Recent developments in urban marginality along Mexico's northern border. *Habitat International*, 29(2), 285-301.
 - <https://www.chathamhouse.org/2019/07/reconnecting-afghanistan/3-border-markets>
-
- حسینی، (۱۳۹۳). تحلیل عوامل مؤثر بر افزایش درآمد و اشتغال روستاییان در استان گیلان. فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، ۳(۷)، ۳۴-۱۹.
 - کامران، حسن، محمدپور، علی و جعفری، فرهاد. (۱۳۸۸). تحلیل کارکردی بازارچه‌های مرزی باجگیران، نشریه علمی- پژوهشی انجمن جغرافیای ایران، ۶ (۱۹)، ۲۵-۷.
 - کهنه پوشی، سیده‌ادی و عنابستانی، علی اکبر. (۱۳۹۱). بررسی رابطه بین فاصله از مرز و میزان درآمد و اشتغال در قاچاق کالا (نمونه موردی: بخش خاو و میرآباد- مریوان)، مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای، ۴(۱۵)، ۱-۲۰.